

Z DISKUSIE NEMECKÝCH HISTORIKOV K PROBLÉMOM VYTVÁRANIA PODMIENOK PRUSKEJ CESTY VÝVOJA KAPITALIZMU V POĽNOHOSPODÁRSTVE*

Pruská cesta vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve a otázky, ktoré s ňou súvisia, sú jedným zo základných kľúčov správneho poznania dejinného procesu obdobia kapitalizmu takmer vo všetkých krajinách strednej a východnej Európy. Na túto skutočnosť upozornili vo svojich prácach už zakladatelia vedeckého socializmu Marx a Engels. Skutočne plne rozpracovanie všetkých základných problémov a charakteristických zvláštností vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve, jeho materiálnu i teoretickú analýzu nájdeme v prácach V. I. Lenina. Lenin rozborom vývoja kapitalizmu v jednotlivých krajinách dospel k vedeckým teoretickým záverom, že tento vývoj podľa daných historických podmienok mal v každej krajine svoje zvláštne svojráznosti. Zistil však dva hlavné typy, dve svojrázne cesty vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve: tzv. americkú a pruskú cestu. Vývoj kapitalizmu v poľnohospodárstve po americkej ceste sa uberá v tých krajinách, kde neexistuje feudálny veľkostatok, resp. kde feudálny veľkostatok rozbila buržoáznodemokratická revolúcia. Je to vývoj kapitalistického farmárstva. Naproti tomu pre pruskú cestu je charakteristické, že feudálne latifundiá, ktoré buržoázna revolúcia nerozbila, len pomaly sa pretvárajú na kapitalistické veľkopodniky, pričom toto pretváranie je spojené s feudálnymi a polofeudálnymi metódami zotročovania, vykorisťovania a vyvlastňovania širokých mas roľníctva. Obe tieto cesty prirodzene majú okrem svojho sociálneho dosahu aj zvláštny vplyv na politický vývin, určujú jeho charakter a pod.

Vo veľkej väčšine stredoeurópskych a východoeurópskych štátov sa vývoj kapitalizmu uberal pruskou cestou. Je preto pochopiteľné, že okrem sovietskych historikov aj historici ostatných ľudovodemokratických štátov pri novom spracúvaní dejín svojich národov venujú mimoriadnu pozornosť výskumu otázok pruskej cesty vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve. Pri spracúvaní našich národných dejín sa aj u nás vynorila potreba intenzívneho štúdia a prieskumu slovenských špecifíkostí pruskej cesty a v tomto smere sa dosiahli aj určité výsledky.

*

* Diskusia k tejto problematike prebehla v nemeckom historickom časopise *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, roč. I, č. 5 a roč. II, č. 3.

Diskusnú štúdiu *K otázke druhého nevoľníctva a tzv. pruskej cesty vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve východného Nemecka*, s ktorou by sme chceli oboznámiť našich čitateľov, napísal nemecký pokrokový historik J. N i c h t w e i s s.¹ V skutočnosti táto štúdia nehovorí priamo o vývine kapitalizmu v poľnohospodárstve, ale sa dotýka otázok tzv. druhého nevoľníctva, t. j. vytvárania svojráznych podmienok pre vývoj kapitalizmu vo východných oblastiach Nemecka, ktorý voláme pruskou cestou. Štúdia nám teda odhaľuje korene, historické podmienky pruskej cesty, ako sa vytvárali v období rozkladajúceho sa feudalizmu. Autorovi išlo v tejto štúdii predovšetkým o to, ukázať, aké boli hospodárske a spoločensko-právne podmienky vzniku feudálneho režijného hospodárenia na veľkých zemepanských alodiálnych veľkostatkoch. Práve v súvislosti so vznikom feudálnych veľkostatkov a režijného hospodárenia na nich rozoberá potom otázku druhého nevoľníctva. Poukazuje na to, proti názorom Kuczynského, že tzv. druhé znevoľnenie poddaného roľníctva nemožno chápať ako krok dozadu vo vývoji feudalizmu, ale ako nový historický jav, ktorý práve v daných hospodársko-spoločenských pomeroch rozkladajúceho sa feudalizmu bol odrazom nových foriem hospodárenia na feudálnych veľkostatkoch a nového zamerania výroby na trhy. Vo svojich dôsledkoch tento proces potom vytvoril svojrázne podmienky pre likvidovanie feudalizmu a položil základ pruskej ceste vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve.

Najprv autor venuje pozornosť otázkam vzniku veľkých feudálnych veľkostatkov. Poukazuje na to, že veľké feudálne veľkostatky vo východnom Nemecku vznikali a vyvíjali sa v úzkej spojitosti s potrebou peňazí zemepánov, s vývinom obilného trhu a vývozom obilia do západného Nemecka a západnej Európy.

Počiatky procesu znevoľňovania, zvýšeného vykorisťovania a utláčania roľníctva kladie do XV. stor. Tento proces sa urýchlil po roľníckom povstaní roku 1525. Vývoz obilia do západnej Európy, ktorý sa v XV. a XVI. stor. neustále stupňoval, dával východolabskej šľachte, ba aj panovníkom široké možnosti zisku, čo bolo podnetom k tomu, aby samostatne obchodovali s obilím. Zvýšený obchod a odbyt v druhej polovici XVI. stor. a v dôsledku toho aj zvýšenie cien poľnohospodárskych tovarov ešte viac urýchlilo vytváranie feudálnych veľkostatkov. Feudálny zemepán stále viac zvyšoval vlastnú výrobu.

Zahraničný obchod s obilím a inými poľnohospodárskymi produktmi, v ktorom si zemepáni získavali prioritu, vyvolal konkurenčný boj medzi mestami a zemepánmi, ktorý sa tiahol cez XVI. až XVIII. stor. a v ktorom mestá podliehali. Prioritu feudálov-veľkostatkárov vysvetľuje autor tým,

¹ J. N i c h t w e i s s, Zur Frage der zweiten Leibeigenschaft und des sogenannten preussischen Weges der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft Ostdeutschlands, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, roč. I. (1953) č. 5. — Táto štúdia je vlastne prvou kapitolou väčšej monografie o vyvlastňovaní roľníkov v Meklenbursku, ktorú autor pripravuje. Jej publikovaním chcel si autor overiť správnosť svojej teoretickej bázy, na ktorej stavia svoju prácu.

že v Nemecku sa po porážke ranoburžoáznej revolúcie 1517—1525 oslabuje ústredná moc, Hanza sa zrútila, v mestách nastáva rozklad priemyslu a obchodu. To sa odohralo v čase, keď sa otváral široký svetový trh, keď sa v západoeurópskych krajinách vyvíjali kapitalistické manufaktúry. V dôsledku úpadku východonemeckých miest neboli do svetového trhu pojaté mestá, ale šľachta. V tejto skutočnosti vidí autor aj rozdiely medzi vývinom Nemecka a Anglicka.

Autor hovorí, že kým v Nemecku sa vzráňala politická roztrieštenosť, vyvinulo sa Anglicko v jednotný štát, ktorý podporoval buržoázny vývoj. Anglické poľnohospodárstvo sa vyvíjalo úzko s vývinom kapitalizmu v ostatných odvetviach národného hospodárstva, v priemysle, v obchode a v lodnej doprave. Kapitalistický nájomca pôdy, ktorý vo veľkom meradle vykorisťoval poľnohospodárskych robotníkov, rovnal sa podnikateľovi v mestských manufaktúrach. Naproti tomu vo východnom Nemecku cenová revolúcia vyvolala do života poľnohospodársku veľkovýrobu na základe nevoľníckej poddanskej roboty, ktorá vyžadovala veľa pracovných síl. Táto výroba nepostupovala v Nemecku paralelne s vývinom kapitalistických manufaktúr, ba naopak, ešte ho hamovala, lebo nevoľníctvo hatilo vystahovávanie manufaktúr na vidiek, kde nebolo cechových obmedzení. Autor ďalej hovorí, že to bol práve obchod s poľnohospodárskymi výrobkami, ktorý dvíhal moc šľachty nad „slabé a zbabelé mešťanstvo“.

Vývoz obilia z východolabských oblastí, prispôsobovanie tunajšej šľachty ku kapitalizmu, ktorý sa vyvíjal v západnej Európe, sprevádzalo nesmierne stupňovanie vykorisťovania roľníkov, ich olupovanie o práva, pripútanie k zemepánovi, teda malo za následok druhé obdobie nevoľníctva. Autor však zdôrazňuje, že junker, ktorý dorábala obilie na export, nemal už nič spoločného s feudálnym pánom z čias naturálneho hospodárenia. Aby mohol čo najviac predať a získať čo najviac peňazí, vyvlastnil časť roľníkov a u ostatných zvyšoval robotové povinnosti. Autor ukazuje, že v priebehu XVI. stor. sa zvýšili pracovné poddanské povinnosti z jedného dňa na tri dni do týždňa. V tomto, t. j. v nutnosti zvýšiť poddanské robotové povinnosti pre rozšírenie výroby vidí autor príčiny nového znevoľnenia roľníctva v XVI. a začiatkom XVII. stor.

Vyvrcholenie dosiahol tento proces odlučovania výrobcu, roľníka od výrobných prostriedkov a jeho ďalšieho znevoľňovania po tridsaťročnej vojne. Táto vojna najviac postihla poddané roľníctvo. Po skončení tridsaťročnej vojny veľká časť roľníctva bola zbavená výrobných prostriedkov. Dokonca ani hospodársky inventár nebol na mnohých miestach vlastníctvom roľníkov. Zo značnej časti dedičných držiteľov pôdy pri zhoršených právnych pomeroch urobili feudálni statkári dočasných držiteľov pôdy. Spustošené roľnícke usadlosti pripojovali k svojim veľkostatkom. Takto cez vojnu a po nej rýchlo narastali feudálne veľkostatkárske komplexy. Narastanie moci feudálnych statkárov a zhoršovanie vlastníckeho práva roľníkov urýchlňovalo najmä od začiatku XVIII. stor. degradovanie

roľníkov na domkárov a nevoľných nádenníkov, ktorí rok čo rok museli drhnúť na panskom veľkostatku za chyžu s kúskom zemiakového poľa, za biednu mzdu v zrne a veľmi málo peňazí. To je proces, ktorý v XVIII. stor., ale najmä od začiatku XIX. stor. môžeme veľmi výrazne sledovať aj na Slovensku.

Znovuznevoľnenie roľníctva vidí autor v týchto dvoch hlavných príčinách:

1. zabezpečiť pracovné sily pre poľnohospodársku veľkovýrobu a osobnú obsluhu zemepána,

2. uľahčiť vyvlastňovanie roľníkov za účelom rozšírenia zemepanského hospodárstva.

Proti Kuczynského koncepcii autor zdôrazňuje, že toto druhé obdobie nevoľníctva sa nemôže chápať ako „návrat k starým hospodárskym formám“, k feudalizmu. Obdobie druhého nevoľníctva vo východnom Nemecku a s ním súvisiace zjavy vyvlastňovania roľníkov podľa Nichtweissa sú v skutočnosti tými zvláštnymi formami, v ktorých sa uskutočňovala príprava kapitalistického spôsobu výroby na vidieku i za pomerov, kde neexistovala centrálna moc, za bezmocnosti nemeckého roľníctva, ktorého posledné obranné sily boli podlomené porážkou roľníckej vojny aj tridsaťročnej vojny, za slabosti nemeckého mešťanstva, ktoré nemohlo vystúpiť ako spojenec roľníctva a za ekonomického a politického panstva šľachty.

Autor dokazuje toto rozborom, resp. aplikovaním Leninových štyroch hlavných znakov poddanského hospodárstva na východonemecké pomery.

1. Ukazuje, že na veľkostatkárskych šľachtických hospodárstvách vo východnom Nemecku nešlo už o naturálne hospodárenie, ale o výrobu poľnohospodárskych tovarov pre veľké západoeurópske trhy. To znamená, že prvý znak feudálneho poddanského hospodárenia sa pri zameraní výroby na trhy vo východnom Nemecku stráca.

2. Podľa autora ani druhý znak feudálneho poddanského hospodárenia, t. j. zaopatrenie bezprostredného výrobcu výrobnými prostriedkami vôbec, najmä však pôdou, ďalej jeho pripútanie k hrude, aby mal zemepán zabezpečené pracovné sily, tiež nie je typické pre toto obdobie. Ukazuje, že olupovanie roľníctva o pôdu zvlášť od začiatku XVIII. stor. tomuto priamo protirečí. Vo východnom Nemecku väčšina roľníctva nebola už pripútaná k roľníckej poddanskej usadlosti, čo je typické pre poddanské feudálne hospodárstvo, ale k vrchnostenskému veľkostatku.

3. Pri rozbere tretej črty feudálneho hospodárstva, t. j. osobnej závislosti roľníka od zemepána, veľkostatkára, poukazuje autor na to, že táto črta sa vo východnom Nemecku vyskytuje, ba práve v období druhého nevoľníctva sa ešte zosilnila. No postupom vývinu a zbavovaním roľníctva výrobných prostriedkov sa stáva aj osobná závislosť pre zemepánov nepotrebná, ba brzdou vývoja. Práve na osobnej závislosti roľníctva ukazuje autor, že statkárske alodiálne hospodárstvo tohto obdobia ne-

môžeme považovať ešte za kapitalistické podnikanie, ale za prípravu k nemu.

4. Štvrtá črta feudálneho poddanského hospodárenia, vrcholne nízky a ustrnulý stav techniky a vedenie hospodárstva maloroľníkmi, hovorí autor, neplatí už na naše statkárske hospodárenie vo východnom Nemecku. Význam sedliackych hospodárstiev upadol a naopak, vyvlastňovanie roľníctva v XVIII. stor. kráčalo so zlepšovaním hospodárenia, využívaním nových hospodárskych metód, s technickým zlepšovaním a využívaním vedeckých poznatkov pri výrobe na veľkostatkoch.

Týmto rozborom dochádza autor k záveru, že zo štyroch typických znakov feudálneho poddanského hospodárenia ostáva v plnej svojej podobe do konca XVIII. stor. už len jeden, osobná závislosť sedliakov — mimoekonomické násillie, ktoré však tiež stráca svoje historické opodstatnenie. Celé obdobie druhého nevoľníctva tvorí podľa autora prípravnú svojráznu etapu pre kapitalistické hospodárenie. Je to prvá etapa pruskej cesty vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve, pre ktorý oslobodenie roľníkov na začiatku XIX. stor. odstránilo poslednú prekážku.

*

V druhej časti príspevku si autor všima niektoré otázky pôsobenia nadstavby na ekonomickú základňu feudálnej spoločnosti. Predovšetkým poukazuje na nesprávne tvrdenia niektorých buržoázných historikov, že zhoršenie situácie roľníctva a nakoniec aj jeho druhé znevoľnenie bolo dôsledkom zavedenia rímskeho práva ku koncu XV. stor. Autor síce nepopiera vplyv rímskeho práva v tomto smere, avšak zdôrazňuje, že jeho prijatie nebolo príčinou druhého obdobia nevoľníctva, ale že tu hralo len úlohu porodnej baby. Prvoradú príčinu, ako to ukazuje predošlý rozbor, vidí autor v hospodárskych činiteľoch. Zdôrazňuje, že rímske právo len spolupôsobilo v tomto procese, uľahčovalo zemepánom prehlbovať nadvládu nad roľníkom a pomáhalo im olupovať roľníka o pôdu.

Ďalej autor ukazuje na to, že zotročovanie sedliactva sa dialo vo vzájomnej súčinnosti panovníka, kniežat a zemepánov. Dôležitú úlohu hrala tu aj otázka štátnych daní. Aby si panovník zabezpečil čo najvyššie dane od roľníkov, potreboval na to súhlas šľachty, ktorá mala právo povoľovať mimoriadne dane. Za toto musel ponechať stavom voľnú ruku nad roľníctvom. Takto sa do rúk šľachty sústredila všetka moc nad poddaným roľníctvom. (Šľachtic sa stal v jednej osobe zákonodarcom, sudcom a vykonávateľom súdnej moci.)

Táto tendencia narastania moci zemepánov, sprevádzaná pauperizáciou roľníctva, a tým i znižovanie daňovej základne viedla — ako hovorí autor — v XVIII. stor. k ochrane roľníctva (Bauernschutz) zo strany ústrednej moci. Je to teda podobná tendencia, akú pozorujeme v Uhorsku v období Márie Terézie pri zavedení urbára. Tieto snahy mali zabrániť ďalšiemu vyvlastňovaniu roľníctva a tým upevniť daňovú aj vojenskú základňu pre ústrednú moc.

Autor však poznamenáva, že ani tieto snahy panovníkov o „ochranu“ roľníctva nevedeli zabrániť šľachte ďalšie vyvlastňovanie roľníctva. Tak isto to bolo aj v Uhorsku.

Záverom autor poukazuje na to, že celý tento proces prebiehal za ostrého triedneho boja, ktorý nadobúdala najrôznejšie formy, a to od odporu pasívneho až po odpor aktívny. Zdôrazňuje, že poddaní roľníci bojovali za zrušenie poddanstva, proti nadvláde feudálneho veľkostatku. Za cestu vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve, ktorú Lenin nazýva americkou.

*

Koncepciu a závery J. Nichtweissa v štúdiu, ktorú sme tu krátko prebrali, napadol v diskusnom príspevku J. Kuczynski.²

Predovšetkým považuje za nesprávne Nichtweisove vývody, ktorými junkerský veľkostatok pokladá viac-menej za kapitalistický podnik. K tomuto nesprávnemu názoru podľa Kuczynského prišiel Nichtweiss preto, že úpadok feudalizmu a prípravu, zvestovanie kapitalizmu chápe ako niečo už kapitalistického. Je to nesprávne práve tak, ako v monopóloch, ktoré už naznačujú úpadok kapitalizmu a príchod socializmu, vidieť zárodok socializmu.

Kuczynski ďalej nesúhlasí s hodnotením druhého nevoľníctva, ako ho podáva Nichtweiss. Zdôrazňuje, že vyvlastňovanie roľníkov nemožno stotožňovať s pôvodnou akumuláciou, t. j. tvorením pracovných síl, ktoré sa môžu slobodne predávať. Poukazuje na to, že tohto omylu sa dopustil vo svojej práci aj Pach Zsigmond, keď skúmal problémy pôvodnej akumulácie v Uhorsku. Vyvlastňovanie sedliakov má práve tak málo do činenia s pôvodnou akumuláciou, ako napr. vznikanie lumpenproletariátu v ktoromkoľvek spoločenskom zriadení, napr. v antike. Vyvlastňovanie sedliakov bez súčasného vývinu kapitalistickej manufaktúry alebo iných foriem kapitalistickej výroby, kde by vyvlastnený roľník mohol predávať svoju pracovnú silu, nemožno považovať za kapitalistický, ba ani predkapitalistický proces, keďže sa s ním stretávame už aj v antike.

Ďalej ukazuje na to, že v obilnom trhu, na ktorom predáva statkár svoje produkty, nemožno vidieť vývin kapitalizmu a vo veľkostatku založenom na nevoľníctve a vo výrobe pre trh rozkladných činiteľov naturálneho hospodárstva, ako to robí Nichtweiss. Zdôrazňuje, že predaj obilia veľkostatkármi pre trh nevedol určite — v porovnaní s XV. a začiatkom XVI. stor. — k upevneniu tovarovo-peňažných vzťahov v XVII. a XVIII. stor. Opačne, hovorí, že kým v XV. a XVI. stor. prevládali medzi roľníkmi a feudálmi, t. j. medzi vykorisťovanými a vykorisťovateľmi peňažné vzťahy, keďže roľníci museli platiť svoje dávky v peniazoch, zatiaľ v XVII. a XVIII. stor. prevládalo robotové hospodárstvo a plnenie poddanských povinností v naturáliách.

² Jürgen Kuczynski, *Zum Aufsatz von Johannes Nichtweiss über die zweite Leibeigenschaft*. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, roč. II (1954), č. 3.

Na základe tohto prichádza k záveru, že statkárské robotové hospodárstvo v Prusku bolo feudálnym hospodárstvom, na ktorom nájdeme v plnej alebo v značne vysokej miere všetky znaky, ktorými Lenin charakterizoval feudálne hospodárstvo.

Proti Nichtweissovej aplikácii Leninových téz na veľkostatkárske hospodárstvo východného Nemecka Kuczynski uvádza:

1. Produkovanie obilia pre trh ešte neznamená narušenie prvého znaku feudálneho hospodárstva a nemá nič spoločného s kapitalizmom, ale je len predzvesťou rozpadu starého poriadku a nie rozpad samotný.

2. K druhému znaku poznamenáva, že napriek tomu, že mnoho sedliakov nemá dostatok pôdy a že existuje celý rad nevoľných želiarov a nádenníkov, platí tento druhý znak a o veľkostatku možno hovoriť ako o feudálnom robotovom hospodárstve. Ak sa z dedičných roľníkov stávajú nedediční a sú ako takí osídľovaní na novú pôdu, označovať toto ako „odlučovanie výrobcu od výrobných prostriedkov“ znamená vnášanie kapitalistických vlastníckych pojmov do feudálnych pomerov.

3. O štvrtom znaku hovorí, že napriek tomu, že existuje niekoľko technicky vybavených podnikov, plne platí pre východné Nemecko.

4. Najviac sa Kuczynski pozastavuje pri treťom znaku, resp. pri jeho aplikácii Nichtweissom. Zdôrazňuje, že napriek tomu, že Nichtweiss uznáva osobné pripútanie roľníctva a mimoekonomické násilie, konštatuje, že u vyvlastnených roľníkov (ktorí sa stali všeobecne nevoľnými želiarmi a slúžkami) stratilo toto svoje historické opodstatnenie, nesúhlasí s jeho záverom, že veľkostatok je kapitalistickým, i keď ešte nie hotovým podnikom. Nichtweiss podľa Kuczynského nevidí, že už samotný tretí znak, ktorého existenciu sám uznáva, je najdôležitejším ukazovateľom charakteru vykorisťovania, charakteru feudálnych výrobných vzťahov.

Po tomto uzatvára Kuczynski, že najdôležitejšou otázkou, ktorú treba mať na zreteli pri skúmaní prechodu z feudalizmu do kapitalizmu, práve tak aj pri skúmaní charakteru otrokárskej, feudálnej alebo kapitalistickej spoločnosti, je otázka pracovných vzťahov, ktorá nám najlepšie pomôže objasniť aj charakter výrobných vzťahov.

* * *

Na kritiku Kuczynského reaguje Nichtweiss v krátkom diskusnom príspevku.³ Hovorí, že táto kritika, i keď s celým radom pripomienok nesúhlasí, pomohla mu vyvarovať sa niekoľkých chýb vo svojej chystanej práci o vyvlastňovaní roľníctva v Meklenbursku, a to zvlášť v spresnení pojmov, formulácií a presnejšom historickom rámcovaní. Prijíma Kuczynského námietky, že príliš zovšeobecnil pomery v Meklenbursku na celé oblasti východného Nemecka a že nevymedzil, na ktoré kraje sa jeho štúdia vzťahuje (Meklenbursko, Nové predné Pomoransko, Holštýnsko) a že len v týchto oblastiach dosiahol veľkostatok za feudalizmu

³ Johannes Nichtweiss, *Antwort an Jürgen Kuczynski*, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, roč. II (1954), č. 3.

svoj najvyšší vývojový stupeň. Tento posledný stupeň feudálneho veľkostatku sa tu vyznačuje tým, že výrobu na ňom zaoštarávajú prevažne nevoľní nádenníci (samostatne hospodáriaci roľníci vo svojej väčšine zanikli). Veľkostatkár hospodári vo vlastnej rézii a je bezprostredným vlastníkom výrobných prostriedkov. Naproti tomu v Brandenbursko-Prusku nedosiahlo vyvlastňovanie roľníkov taký stupeň ako v spomínaných krajinách. Zdôrazňuje, že veľkostatok sa aj tu vyvíjal od XVI. stor. v tom istom smere, ale nedosiahol na svojom poslednom stupni vývoja masové rozšírenie, keďže tu bola iná politicko-právna nadstavba a iné geografické podmienky, čo prirodzene ináč vplývalo aj na samotnú výrobu.

V polemike s Kuczynským vo svojej štúdiu, ako tu zdôrazňuje Nichtweiss, chcel poukázať na tieto dve skutočnosti:

1. V druhom nevoľníctve nemôžeme vidieť len upevňovanie feudálnych foriem hospodárenia a feudálnych výrobných vzťahov, ale aj to nové v tomto vývoji. Poukazuje na to, že veľkostatkárske hospodárenie neznamená návrat k starým výrobným formám, k feudalizmu, ako to hovorí Kuczynski, ale vytvára podmienky pre vývin kapitalizmu v poľnohospodárstve. Vytvára ju tým, že sa prispôsobuje, aj keď zatiaľ na feudálnej báze, k novým hospodárskym podmienkam vývoja kapitalizmu v západnej Európe a rôznych oblastiach Nemecka, a to tak, že rozkladá naturálne hospodárenie, ničí samostatné roľnícke hospodárstva a láme staré ustrnuté metódy hospodárenia v poľnohospodárstve.

2. Týmto rozpadom naturálneho hospodárstva sa za svojráznych podmienok v Nemecku od XVI. do XVIII. stor. vytvárajú historické podmienky pruskej cesty vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve. Poznávajú tu, že jeho formulácia v štúdiu, že veľkostatok znamená začiatok pruskej cesty vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve, nie je celkom exaktná. Vývin kapitalizmu v poľnohospodárstve „pruskou“ cestou sa začína až v XIX. stor., avšak historické podmienky tohto vývinu sa utvárali dávno predtým.

Vychádzajúc z povedaného poznávajú na adresu kritiky, že v danom prípade ťažisko otázky by nemalo spočívať na tom, či veľkostatok bol feudálnym alebo kapitalistickým podnikom, ale na tom, aké zmeny navodil tento veľkostatok.

V ďalšej časti svojho príspevku rozoberá Nichtweiss jednotlivé námietky kritiky Kuczynského. Správne poukazuje na to, že nemožno porovnávať rozklad feudalizmu s monopolmi, keďže v období rozkladu feudalizmu vznikajú kapitalistické výrobné vzťahy, kdežto v období kapitalizmu socialistické výrobné vzťahy nevznikajú.

Proti kritike Kuczynského, že nesprávne stotožňuje vyvlastňovanie roľníkov s procesom pôvodnej akumulácie, Nichtweiss dôvodí, že Marx a Engels porovnávajú vyvlastňovanie roľníctva v Nemecku s procesom vyvlastňovania roľníctva v Anglicku a že sám Marx poukázal na to, že oddeľovanie roľníctva od pôdy prebiehalo v rôznych krajinách rôzne a

v rôznom historickom období, čo zrejme Kuczynski prehliadol. Pripomína ešte, že poukázal na to, že v Nemecku vyvlastňovanie roľníkov viedlo v daných podmienkach k vytvoreniu nevoľných nádenníkov. Zdôrazňuje ďalej, že je rozdiel medzi vyvlastneným roľníkom pred oslobodením a po oslobodení roľníctva, a to v tom, že z prvého sa stane nevoľný nádenník a z druhého slobodný námezdný robotník. Obe formy však už vznikajú aj v období rozkladajúceho sa feudalizmu a pripravujú podmienky pre kapitalistickú výrobu. Zrušenie poddanstva nie je jednoduchým právnym aktom, ale výsledkom dlhého triedneho boja a ani pôvodná akumulácia sa nezačína až po zrušení poddanstva, ako by sa to zdalo z kritiky Kuczynského.

Čo sa týka obilného trhu a tovarovej výroby, na kritiku Kuczynského odpovedá v tom zmysle, že tu vidí len staré a nevšima si zmeny v statkárskom hospodárení, kde na prvom mieste stála robota, a to robota nevoľných nádenníkov, a neutrálne dávky sa stále znižovali. Otázku, či výroba obilia pre veľké trhy bola predzvesťou alebo ukazovateľom rozpadu starého poriadku, nepovažuje za podstatnú, ak uznáme, že je jedným z momentov rozkladu naturálneho, starého feudálneho robotového hospodárenia.

Proti Kuczynského námietkam na aplikáciu druhého znaku feudálneho hospodárenia poznamenáva Nichtweiss, že Kuczynski podcenil fakt, že roľník ako bezprostredný výrobca má mať výrobné prostriedky, hlavne pôdu. Vo východnom Nemecku počet samostatne hospodáriacich roľníkov, zapotrebných pôdou, sa stále znižoval a tým sa znižovala neustále aj základňa pre feudálne vykorisťovanie.

K pripomienkam Kuczynského, ktoré sa týkajú štvrtého znaku feudálneho hospodárstva, poznamenáva, že pre Meklenbursko rozhodne neplatia.

K otázke tretieho znaku, t. j. osobnej závislosti a mimoekonomického násillia by Kuczynského pripomienky boli správne len vtedy, keby sa o veľkostatku hovorilo ako o kapitalistickom podnikovi. Aj tu sa pridrža správnosti svojho tvrdenia, že na veľkostatkoch vo východnom Nemecku osobná závislosť a mimoekonomické násillie stratilo svoje historické opodstatnenie, poznamenáva však, že toto, pravda, platí, a to v plnej miere, len na vyvlastnených roľníkov, na nevoľných nádenníkov, ktorí nemajú žiadne hospodárstvo, z ktorého by živili seba a svoju rodinu.

Nakoniec sa odvoláva na Pankratovovej štúdiu,⁴ ktorou chcel Kuczynski podložiť svoju kritiku. Poukazuje na to, že sovietska historička pokladá druhú polovicu XVIII. a prvú polovicu XIX. stor. za obdobia rozkladu feudálneho robotového hospodárstva, čo sa ukazuje v raste poľnohospodárskej výroby pre trh a v zosilnení procesu pôvodnej akumulácie, ktorá sa v Rusku začína v XVII. stor. a končí v prvom desaťročí po zrušení

⁴ Voprosy istorii, 1953, č. 9.

poddanstva. Zdôrazňuje, že podobne sa to odohráva aj v Nemecku od XVII. do XIX. stor.

Nakoniec podotýka, že pri skúmaní prechodu z feudalizmu do kapitalizmu treba začať so skúmaním otázok, aký je vzťah výrobcu k výrobným prostriedkom a ako sa tento vzťah v priebehu vývoja mení. Tento vzťah, t. j. vlastnicke vzťahy odlišujú jednu ekonomickú epochu spoločnosti od druhej.

* * *

Štúdia J. Nichtweissa, ako aj diskusia, ktorú vzbudila, je prínosom k osvetleniu a správne mu chápaniu celého radu historických otázok obdobia prechodu feudalizmu do kapitalizmu. Aj keď bádanie a diskusia o týchto problémoch prirodzene nie je ukončená, v podstate môžeme súhlasiť s koncepciou J. Nichtweissa, a to najmä po spresnení niektorých formulácií i záverov po kritike Kuczynského, ktorého niektoré pripomienky prijal.

Tento proces, i keď s určitými odlišnosťami a časove trochu pozdejší, môžeme sledovať aj u nás. Vznik feudálnych veľkostatkov s alodiálnym hospodárením a výrobou, zameranou na trhy, v priebehu XVIII. a v prvej polovici XIX. stor. vyvolal aj na Slovensku, resp. Uhorsku určité zmeny starej ekonomickej štruktúry feudalizmu, vo feudálnych výrobných vzťahoch. Aj u nás tieto zmeny boli navodené rozvojom trhu poľnohospodárskych produktov, a to najmä rakúskeho trhu, ktorý sa stal hlavným konzumentom uhorských poľnohospodárskych tovarov a v značnej miere aj regulátorom výroby. Domnievame sa preto, že Nichtweiss právom venuje rozvoju trhu a tovarovej výroby na veľkostatkoch ako rozkladným činiteľom starých feudálnych foriem hospodárenia prvoradú pozornosť.

Čo sa týka otázky druhého nevoľníctva u nás, nemožno ho chápať ako jednoliate vývojové obdobie. Za medzníky tu treba považovať začiatok XVIII. stor. Od XVIII. stor. sa aj u nás začína proces pôvodnej akumulácie, ktorý sa od druhej polovice XVIII. stor. stále viac stupňuje. Tento proces nevie zastaviť ani urbár Márie Terézie, ktorým sa viedenský dvor snaží zastaviť znižovanie daňovej základne. Pravda, tento proces prebiehal u nás svojším spôsobom a nedošlo tu k takému masovému vyvlastňovaniu ako v Anglicku alebo v Meklenbursku. Rozširovanie veľkostatku a rozklad starého robotového hospodárstva sa u nás ukazuje skôr v inom smere. Feudálny veľkostatok zabránil roľníkom prístup k ďalšej pôde a tak sa na slovenskom vidieku vytvára masa bezzemkov, ktorí ani po uvoľnení nevoľníctva (Jozefom II.) nemôžu slobodne predávať kapitalistom svoju pracovnú silu, ale sú nútení vo svojej väčšine hľadať živobytie ešte na feudálnom veľkostatku. Tu vznikajú zmluvní poddaní. Rozdiel medzi nimi a urbárnymi poddanými je v tom, že prví sú v súkromnopodnikateľskom alebo súkromnoprávnom vzťahu k veľkostatkárom, nepatí tu mimoekonomické násilie a ak, len v obmedzenej miere, kdežto urbárny poddanský vzťah sa zakladal na mimoekonomickom násilí a bol

regulovaný feudálnym zákonom. V zmluvnom poddanskom vzťahu u nás, ktorý, ako sa zdá, značne sa podobal nevoľným nádenníkom vo východnom Nemecku, vidíme *prechodný výrobný vzťah*, charakteristický práve pre vytváranie svojráznych podmienok vývinu kapitalizmu v poľnohospodárstve, tzv. pruskej cesty. Zmluvný poddanský vzťah je rozhodne nový vzťah, špecifický pre obdobie prispôsobovania feudálneho veľkostatku k novým formám výroby a zamerania tejto výroby, charakteristický pre prechod z feudalizmu do kapitalizmu, t. j. pre veľkostatok rozkladajúcej sa fázy feudalizmu a počiatočného obdobia kapitalizmu. U nás sa s ním stretávame ešte aj v deväťdesiatych rokoch XIX. stor., kým urbársky feudálny výrobný vzťah zaniká zrušením poddanstva roku 1848.

Domnievame sa preto, že Nichtweissova koncepcia je v podstate správna a zdá sa, že aj vytváranie podmienok pre pruskú cestu vývinu kapitalizmu na Slovensku ju potvrdzuje. Buď tiež na slovenských historikoch, aby aj otázkam vytvárania podmienok pruskej cesty vývoja kapitalizmu, resp. ich slovenským špecifikostiam venovali pozornosť a tak podľa príkladu nemeckých historikov, ktorí nám dávajú v tomto smere mnohé podnety, prispeli k osvetleniu tohto medzinárodne významného vedeckého problému.

J. Mésároš

A. V. MIŠULIN, SPARTAKUS. Z II. ruského vydania preložili Anna a Bořivoj Křemenákoví. Vyдало Naše vojsko v edícii Hrdinové válek a revolucí, sv. 16, Praha 1954. Strán 118+2 mapky. Cena brož. 6,71 Kčs.

Tému o Spartakovi, ktorý bol, ako hovorí Lenin, „jedným z najväčších hrdinov jedného z najväčších povstaní otrokov pred dvetisíc rokmi“, buržoázni historici vedome obchádzali a zamlčovali. Je pochopiteľné, že buržoázni historici nemali záujem na tom, aby výraznejšie poukázali na boj utlačovaných tried proti zotročovateľom. Preto je celkovo málo monografických prác v buržoáznej literatúre o Spartakovi.

Prvou monografickou prácou o Spartakovi je práca Augusta Meissnera z roku 1793, z novších je to iba práca W. Hartwiga a K. Stelzera, *Spartakus und der Gladiatorenkrieg 73—71 v. Chr.*, Lipsko 1919, ďalej menšia dizertácia G. Rathkeho, *De Romanorum bellis servilibus*, Berlín 1904 a konečne pomerne solídny, ale stručný článok Münzera v známej encyklopédii Pauly—Wissowa (*Pauly's Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung begonnen von G. Wissowa) II. Reihe, zv. 3, stl.

1528—1536, Stuttgart 1929, ktorý rozoberá staroveké zprávy o Spartakovi, ale predsa nevyčerpal celý materiál gréckych a rímskych autorov. Unikol mu dokonca i nový materiál o Spartakovi, nájdený pri vykopávkach v Pompejách roku 1927, ktorý nám umožňuje presne vyloužiť okolnosti Spartakovej smrti.

Avšak ani jedna z týchto prác, podobne ako ani príslušné state vo všeobecných rímskych dejinách (Mommsen, Drumann, Ferrero atď.), nezaoberajú sa všestranným štúdiom Spartakovo oslobodeneckého boja, nepodávajú ani politickú charakteristiku vodcu otrokov, ani charakteristiku úloh povstania. Mnohí buržoázni historici, napr. Mommsen, vykladajú boj otrokov proti ich utlačovateľom ako lúpežnícke vzbury a na Spartaka sa dívajú ako na „veľkého náčelníka lupičov“.

Z marxistického hľadiska, prísne vedecky, pritom s vyčerpaním všetkých starovekých zpráv o Spartakovi (spomína ho asi 30 starovekých autorov), pokúsil sa vyloužiť Spartakovo povstanie sovietsky profesor A. V. Mišulin v dôkladnej štúdií *Spartakovo povstanie* ešte roku 1936, kým knižka *Spartakus*, ktorá sa nám dostáva v českom preklade, je populárno-vedecký výklad základ-